

Hüseyin Çil, *Bedeni Kurgulamak: İslami Romanlarda Beden ve Kimlik*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2017, 336 s.

Değerlendiren: Zeynep Kevser Şerefoglu Danış

“Edebiyat toplumun ifadesidir” diyen Madam de Steal’den bu yana edebiyat eleştirisinde pek çok değişiklik oldu. Yeni eleştiri, tarihi, toplumu hatta yazarı da devre dışı bıraktı ve metnin kendisinden başka bir yere odaklanmayı edebiyat dışı gören bakış açısı hayli yol aldı. Fakat Steal’den bugüne sosyolojik eleştiri de yerinde saymadı. Marksist eleştiriye de mayaladı, her bir kuramcının kendi gerçekliği çerçevesinde toplumu anlamının izinde yeni yollar olarak Frankfurt Eleştirisi’ni de doğurdu ve bir imkân olarak edebiyat sosyolojisini de karşımıza getirdi.

Bu değerlendirmeye konu olan eser, bir edebiyat sosyolojisi incelemesi. Hüseyin Çil, “İslami Romanlarda Beden ve Kimlik” alt başlığı ile çıkan *Bedeni Kurgulamak* adlı eserinde, beden ve kimlik meselesine, başka sosyolojik imkânlardan farklı olarak romanlar üzerinden bakmayı öneriyor. Çalışma, bedensel görünüm ve pratiklerin İslami kimliğin değişimi, dönüşümü yahut sekülerleşme için en önemli göstergelerden biri olduğu tezine kendisini yashyor ve bunu da kurgu üzerinden okumayı vaat ediyor. Çünkü “İslami kimliğin izlenmesinde romanların verimli kaynaklar olduğu”, seçilen romanların “gündelik hayatın sıradan temsilleri olmaktan ziyade yazıldıkları zamandan itibaren kırk yıllık süre içinde İslami kimlik açısından ya da İslamcılar açısından önemli olaylara, dönüm noktalarına tanıklık ettiği” dile getiriliyor (s. 27).

Üç ana bölümden oluşan eser, ana kuramsal izleğini sosyolojiden, sosyolojik olarak beden algısından alıyor. İlk bölümde modern toplumda beden algısına yakından bakan yazar, birey ve beden ilişkisini anlamak konusunda modernizmin, “insana kendi bedenini gerçek sahibine (bireye) verme lütfunda bulunurken bir yandan da bu bedeni çeşitli stratejiler aracılığıyla toplumsal beden/politik bedenin bir

@ Dr. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi. zkserefoglu@fsm.edu.tr

https://orcid.org/0000-0002-1827-5462

© İlmî Etüdler Derneği
DOI: 10.12658/D0295
insan & toplum, 2021.
insanvetoplum.org

bileşeni yapma uğraşında olması”ndan yola çıkarak birey, beden, toplum ilişkisine dair pek çok düşünürün değerlendirmesine yer veriyor. Bu değerlendirmeleri kimi zaman birbiri ile çarpıştırıyor, tartışıyor. Freud, Durkheim, Elias, Turner, Sennet, Bahtin, Bauman, Weber, Goffman, Bourdieu, Foucault, O’Neill, Douglas gibi pek çok ismin konuya yaklaşımlarını hem birbirini izleyen derli toplu şekilde hem de karşılaştırarak ve kimi noktalarda yazarın itirazları, önerileri ile karşılaşılarak okuma imkânı buluyoruz. Burada kitabın tez çalışması kimliğini arka plana atacak ikincil bir çalışma geçirmiş olmadığına dair kanaati ifade etmekte yarar var. Bu, amaçlanmamış da olabilir ama genel okuyucuya katkı verebilecek çalışmaların akademik kısıta sıkışmaması da arzulanan bir durum.

Yazar, ikinci bölümde dini habitus içinde bedenin tuttuğu yere eğiliyor ve Türkiye’deki beden tartışmalarına ışık tutmaya çalışıyor. Bourdieu’nun, habitusu, dinin aşkın boyutunu ihmal ederek menfaate dayalı ve sadece bu dünyaya ait ilişkiler yumağı içinde değerlendirmesini tartışarak bu iddiadan farklı yönleriyle dinî habitusu açıklıyor. Normalde “habitus”un zaten modern bir kavram olmasının farkında olarak ama Cumhuriyet döneminde oluşturulmak istenen atmosferin bu dünyanın maddi koşullarından temel alıyor olması gerekçesiyle “modern habitus” kavramını teklif ediyor. Batı inanç zemininde Tanrı’nın ölümü üzerinden yürüyen sekülerleşme tartışmalarının Türkiye ölçeğinde daha farklı değerlendirilmesi gerektiği görüşlerine yer veriyor ve kendisi de çalışmada bunu bilinç-beden düzeyinde yürütüyor.

Tezin iddiasını oluşturan üçüncü bölümde, iman-amel bütünlüğü fikrinden yola çıkılarak İslam’ın sünnet aracılığı ile kurduğu özne yapısında bedenin tuttuğu yerin on yıllık dönemlerde yazılan romanlarda nasıl karşımıza çıktığına bakılıyor. İslami kimliğin 40 yıllık sürecini temsil kabiliyeti olduğu düşünülen 12 romanın seçilerek nitel analize tabi tutulduğunu, tek tek romanların analizinden on yıllık periyodu temsil eden üç romanı içine alan analizlerin tercih edildiğini ve yeri geldikçe analizi güçlendirmek açısından dönem içindeki başkaca eserlere de değinildiğini görüyoruz. Çalışmanın örnekleminde yer alan 12 romanın “İslami roman” olduğu belirtiliyor. İslami roman kavramı da tartışılıyor ve “yazarı ve kahramanı İslami çevrelerden gelen ve konusunu Türkiye’de İslam’a ilişkin tartışılan meselelerin teşkil ettiği bir roman türü” olarak kabul edilen tanım merkeze alınıyor.

“Ev dekorasyonundan sofraya adabına, selamlaşma pratiklerinden giyime kadar pek çok şeyin İslami kurallar çerçevesinde hayatın bir parçası yapılmak istendiği zamanlar” olarak görülen, “bilinçsizce yaşanan din yerine anlam ve farkındalıkların altının çizildiği”, kahramanların dinin beden pratikleriyle buluştukça ulvileştiği 1970-1980 arasındaki ilk dönemde, bedensel pratiklerin, ötekiyle ilişkide ayrıştırıcı, birlikte konumlanmayı

kolaylaştırıcı şekilde işlevselleştiği ve kahramanların İslam'ın bedenselleşmiş öznesi olarak tanımlanabileceği ileri sürülüyor. 1980'lerin ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan ikinci dönemde, bir mücadele alanı olarak kamusal deneyimlere açılan Müslümanın dış görünüşü ile inancı arasındaki bağda, bedene yüklenen anlamın yoğunlaşmış olduğu ve bu anlamın “öteki” ile paylaşılan atmosferde tarafları uzlaşmaz çizgilere itmiş olduğu belirtiliyor. Başörtüsü üzerinde dışsal tasarruflar ve aktörlerin ürettiği çözümlerde beden-benlik/ilim-amel arasında kurulan ilişkideki vurgunun azaldığına dikkat çekiliyor. Üçüncü dönem olarak tarif edilen 1990'lı yıllardan sonra neoliberal politikalara, canlanan ve renklenmiş kamusal hayata, katı duvarların yumuşamasına, farklı kesimlerin birlikte yaşama arayışlarına bağlı olarak hem öz eleştirinin ve iç muhasebenin hem de kolektiviteyle hesaplaşmanın başladığı romanlara dikkat çekiliyor. Bu son dönemde, bireyselleşen kimliklerin, kahramanların, bedenin bir işaret olarak belirmesi yahut özel anlamlara gelmesine itiraz ettiği, bedenselleşmiş özne olmaktan geri durduğu bir değişim sürecinin altı çiziliyor. Beden ve benliğin birbirinden ayrı olabileceği, önemli olanın bedenin dışı değil beynin içi olduğu anlayışının yaygınlaştığı ileri sürülüyor. Bedenselleşen özneler olarak 28 Şubat'ta “acıyı sırtlayan kadın”lar ve bu süreçte görülmeyen bedenlerle “kamufle şekilde” “bedensizleşerek” yola devam eden erkekler arasında çatışmaların başlamasına da yer veriliyor.

Yazarın, gelinen noktanın “bozulma” olarak işaretlenerek kestirip atılmayacak oluşuna dikkat çekmesi önemli. Yazar, İslami kimliklerin değişim ve dönüşümlere sadece maruz kalarak, boyun eğerek rızai bir edilgenlikle sekülerleşmeyi çağırmadığını, kişilerin esasında olup bitene beden aracılığı ile cevap verdiklerini dile getiriyor. Beden-benlik bütünlüğünün bir zorunluluk olmaktan çıkması ile algının benliğe ve zihne, iç güzelliğe ve kalp temizliğine kaymasının başkaca kazanımlara da alan açabilme imkânına değiniyor.

Yazar, bu çalışmada hem edebiyat hem sosyolojinin yaklaşım biçimlerine odaklanmaya hem de sosyoloji içinde din sosyolojisi olarak özelleşen, din ve toplum arasındaki diyalektik ilişkiye konsantre olmaya çalışıyor. Yazarın bu ilişkisellikler içinde bir disiplini diğerinden daha fazla önemseyen yahut birine dikkat kesilirken diğerini görmezden gelen bir pozisyon almamak için mütemadiyen zemin sağlaması yapmaya çalışıyor ve her birinin sınırına ve geçişliliğine dikkat ediyor. Eserin İslam'ı ele alan bir sosyolojik çalışma olması sebebiyle inanç esasları üzerine kurulmasının beklenmemesinin, çalışmanın, dinin öz anlamıyla değil onun insanlardaki deneyimlenme biçimiyle ilgilendiğinin altının çizilmesi de önemli. “Dindarlık biçimlerinin bir tarafını bilip diğerini ihmal etmenin doğru bir yaklaşım olmadığı, sosyolojinin dinin yapısı hakkında bilgi sahibi olarak bu gerilimi çok daha anlaşılır hale getirebileceği,

deneyimleme biçimine dair yorum yapabilmeyenin, en azından o deneyim alanında dinin ne söylediğini bilmekle daha da kolay anlaşılabilirliği”nin belirtilmesi de meselelerin çalışma boyunca el ucuyla tutulmadığının önsözü gibidir (s. 89).

Çalışmanın kanaatimizce en öne çıkan kısıtı, romandaki estetikle toplumsallığın arasına net bir sınır çizmiş olmasıdır. Yazar, çalışmanın iddiasını, “edebî eserin estetikle örülmüş kendi yapısından kaynaklanan motivasyonları kabul etmekle birlikte Türk romanının insan bedenini konu alırken estetik kaygıların ötesine geçerek toplumsal ilişkiler ağının içinde filizlenen bir beden imgesine ulaştığıdır” (s. 131) şeklinde açıklar. “İnsan bedeninin yazarın sanatsal yeteneğinin ifadesi olmaktan öte anlamlar ifade eder” hale geldiğini söyleyerek (burada da romandaki toplumsallığın bir gelişim çizgisinde okunduğunu fark ediyoruz ki bu yaklaşım da sosyolojik eleştirinin sırtını yansıtmaya kuramına dayayarak ilk ortaya çıkan eleştiri olduğu gerçeğini kaçırmak riski barındırıyor) Tanpınar’ın iki farklı romanından örnek verir. *Sahnenin Dışındakiler* romanında Tanpınar’ın kahramanının burnundan bahsettiği bir bölüm, edebî dünyanın tasvir ve estetik başarısı olarak kaydedilir ve bu edebîliğin sosyolojik malzemesi olmadığı zımnın kabul edilirken *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’nde Hayri İrdal’ın, Halit Ayaracı’nın kıyafetlerini giyerek esasen onun bedenini devraldığı ima edilen bölüm de “aslında sosyoloji çalışmalarının bedene yönelişinde nerelere odaklanması gerektiğine ilişkin ip uçları sunduğu” iddiasıyla edebî metin içinde tarihî sosyolojik gözlemlere alan açan bir paragraf olarak öne çıkarılır.

Bedene ilişkin herkesin görebileceği ve duyabileceği bir yerden malzeme devşirmenin birincil önemde algılanması evvela edebiyat sosyolojisine haksızlık olacaktır. Edebiyat eleştirisi, okurun veya araştırmacının alımlama imkânlarını yazarın metni oluştururkenki amacı ile sınırlı tutmadığı bir noktaya gelmiştir. İnsanın olduğu her metinde yazarın amacından da bağımsız, bedeni okuyabileceğimiz bilgisi, edebiyat sosyolojisine kendi önemini ve hareket alanını bir kez daha hatırlatmak açısından önemlidir. Yani Kudret Bey’in burnunun sanatkarane bulunarak edebiyat sosyolojisi ilgisinden mahrum bırakılması, sahanın olanaklarını kısıtlamaktır. Fakat bunu da bir yana bırakırsak Kudret Bey’in burnu ile ilgili bölümün, bir burun fantezisi olmadığını belirten ve romancının bu burun üzerinden oluşturduğu çağrışım dünyalarını ortaya koyan pek çok çalışma mevcuttur. Diğer yandan edebî hafıza, Süleyman Efendi’nin nasırı¹ ile Kudret Bey’in burnu arasına bir zincir de atacaktır. Süleyman Efendi’nin

1 Gariip Akımını açıklayabilecek önemli şiirlerinden biri olan “Kitabe-i Seng-i Mezar” şiirinde Orhan Veli, o güne kadar topluma değmeden ilerlediğini düşündüğü şiire, şairaneliğe âdeta eleştirel bir not düşmek için Süleyman Efendi’nin nasırını şiire sokmuştur. Şiirin girişinde yer alan bu dizeler şöyledir:

nasırı, ne kadar sıradanlığa ve gündeliğe vurgu üzerinden aslında toplumsala alan açma amacı taşıyorsa Kudret Bey'in burnu da o kadar beden üzerinden kökü toplumsala ilişkin önemli felsefi telakkilere varan bir düşünselliğe alan açar.

Sahnenin Dışındakiler romanında “idealizm ve varoluşçuluk zıtlığına yapılan esprili bir atıfla başlayan” Kudret Bey'in burnuna ilişkin bölüm; “kendisi ve bedeni arasındaki bir çatışmayı, hatta denilebilir ki bir bölünmeyi imler nitelikteki uzun tasvir satırları” ve ardından “varlık-öz” muammasından “başkası” problematiğine dek uzanan” bir gönderme dünyası ile çok katmanlı bir anlam dünyasına işaret eder. Bu anlam dünyası bizi Sartre'a ve onun *Bulantısı*'na götürür. “Kudret Bey ve onun burnu üzerinden ‘başkası’ diyalektiğinin temsili sergilenir” aynı zamanda “bir bölünmenin tasviri” yapılır. Tanpınar'ın sanatı içinde bir anda eriyen, bazen silikleşen, kimi zaman yoğunlaşan göndermelerde, edebî dilin alegori, metafor gibi pek çok imkânıyla esasında Cumhuriyet ve beden algısına ilişkin çok önemli bir arka plan vardır (Eskin, 2014).

Hatta gayet rahatlıkla diyebiliriz ki *Sahnenin Dışındakiler*'de Kudret Bey'in burnuna ilişkin estetik bulunarak sosyolojinin değil edebiyatın alanına bırakılan paragraf, egzistansiyalist bunalımları, dönemin siyasi ve tarihî ortamının entelektüeli içine attığı girdabı bize yansıtmada, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* içindeki Halit Ayarç'ın kıyafetlerini giyerek âdeta onun bedenini, zihnini giyinen ve benimseyen bir adam hâline gelen Hayri İrdal örneği kadar Cumhuriyet ve beden ilişkisine dair derinlikli göndermeler içerir.

Bu şu demektir: Yazarın, edebî metni, sosyolojik okumaya dair bir imkân olarak görmesi ne kadar önemli, kıymetli, alan açıcı ise bu okumayı, metinlerin içinde sanat ve toplumsallığı ilk bakıştaki görünürlüğe indirgenmesi, araştırmasını, olup biten toplumsal olayları kurgulaştırma çabasının birinci öncelikte olduğu, belirli bir amaçla matuf yazılmış, adrese teslim, çoğunlukla biyografik, dönemi bir yığın şeklinde kurguya boca eden, âdeta kurşun atar gibi mesaj verme yarışında olan romanlarla

“Hiçbir şeyden çekmedi dünyada
Nasırdan çektiği kadar;
Hatta çirkin yaratıldığından bile
O kadar müteessir değildi;
Kundurayı vurmamış zamanlarda
Anmazdı ama Allah'ın adını,
Günahkâr da sayılmazdı.

Yazık oldu Süleyman Efendi'ye.
...”

yapması, bu önemli anlama çabasına ket vurabilecek kritik bir noktadır. Elbette çalışmayı, nitelikli bir analizi mümkün kılacak sayıda eserle sınırlamak zarureti vardır. Ama bu romanlarla, edebiyat sosyolojisinin bize açtığı alanda edebiyattan alınabilecek verimi almak nereye kadar mümkün olabilir, sorusunun cevabı üzerine de düşünmek gerekir. Şu hâlde roman seçiminin daha kuşatıcı olunması halinde yazarın bize sağlayacağı pek çok derin ve yakın okumadan muaf kaldığımız açıktır.

Gisele Sapiro (2019) edebiyat sosyolojisi için “edebiyatçılar için aşırı sosyolojik, sosyologlar içinse aşırı edebi görünen” diyor. Edebiyat sosyolojisi bazı ülkelerde edebiyata bazı ülkelerdeyse sosyolojiye dâhil. Bu “uzlaşma edebiyat”ının hangi alana daha yakın durduğunun tartışılmasından çok iki alanın da imkân ve kazanımlarından faydalanabilmesine konsantre olmak, her iki disiplinin de kazançlı çıkmasını sağlayacaktır. Edebiyat sosyolojisi elbette rasyonel dünyadan veri alacak ve metni açıklamak için bunu kullanacaktır. Bunu yaparken edebî metnin kendiliğine, iklimine, estetik hakikatine dikkat ettiği ölçüde, edebiyat eserindeki gerçek dünyanın yansımalarından gerçek anlamda faydalanabilir. Bu çalışmanın bahsedilen imkâna önemli bir giriş olduğunu ve edebiyat sosyolojisi incelemelerinde önemli bir boşluğu doldurduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Yazarın, edebiyat ve sosyoloji ilgi ve birikiminin edebî niteliği haiz çalışmalara da yönelmesi hâlinde edebiyat sosyolojisinin bundan kârlı çıkacağından şüphemiz yoktur.

Kaynakça

Eskin, Ş. (2014). Eşikte bulantılar: Ahmet Hamdi Tanpınar'ın sahnenin dışındakiler romanında varoluşçu izlekler. M. Özkan ve E. Doğan (Ed.). *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiri Kitabı* içinde (ss. 899-919). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Sapiro, G. (2019). *Edebiyat sosyolojisi*. E. C. Gürcan (Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.